

RECENSIES

vooral bij de april-meistakingen in 1943 een grote rol gespeeld. De februaristaking van 1941 werd nog door een militair standrecht beantwoord. De positie van de Wehrmacht was echter gaandeweg uitgehold. De militaire rechtspraak over burgers in Nederland werd in 1944 opgeheven. Hoewel de Duitse civiele gerechtshoven bleven functioneren, kwamen door de Terror-und-Sabotage-Erlass van 1944 de zwaardere gevallen van verzetsdaden altijd bij de SS terecht, hetgeen in veel gevallen de doodstraf betekende. De SS-SD-greep was overigens ook al groot, doordat op basis van het Schutzhaftsystem en het Nacht-und-Nebeldecreet (1941) personen die verdacht werden van mogelijke daden tegen het Reich öf in lang voorarrest konden worden gehouden buiten de Duitse justitie om, of na het uitzitten van de straf weer in gevangenschap konden worden gevoerd. Gelet op de positieve oordelen die Van der Stroom weergeeft over bepaalde Duitse rechters en de hoofdofficier bij het Obergericht, krijgt men de indruk - ook al door Wijckerheld Bisdom weergegeven - dat het vooral de toewijzing van zaken tegen Nederlanders naar de SS-Polizei-Gerichte en de willekeur van het politieapparaat van de Duitsers zijn geweest die voor de Nederlandse gevangenen de grootste gevaren inhielden.

Tenslotte geeft Van der Stroom op sobere en uitstekende wijze een beschrijving van het leven van de Nederlandse veroordeelden, die nog het 'geluk' hadden gehad er met een veroordeling tot gevangenisstraf door een Duitse rechtbank van af te komen, in de Duitse strafinrichtingen. Het leven in deze strafinrichtingen was voor alle gestraften - buitenlanders en Duitsers, criminele en politieke gevangenen - hard door het zware werk dat men moest doen, de slechte verzorging, de epidemieën en de evacuatietochten aan het einde van de oorlog. In een aantal gevallen is het bovendien de SS gelukt verhaal te halen voor de naderende ineenstorting van het Derde Rijk op politieke gevangenen in Duitse strafinrichtingen, ook al vielen deze inrichtingen onder het ministerie van justitie in Berlijn en niet onder de Reichsführer-SS. Door het leven in deze Duitse strafinrichtingen en het SS-optreden hebben ook veel Nederlanders, onder de 3000 die voor het uitzitten van hun gevangenisstraf - uitgesproken door een van de Duitse rechtbanken in Nederland - naar Duitsland waren verwezen, het leven gelaten.

Met deze publikatie heeft Van der Stroom ieder, die geïnteresseerd is in de werking van het Duitse justitiële apparaat in het bezette Nederland en in de gang van de veroordeelden door het Duitse gevangeniswezen, een goede handleiding geboden.

M.D. Bogaarts

H.B.G. Casimir, e.a., *Nederland na 1945, beschouwingen over ontwikkeling en beleid* (Deventer: Van Loghum Slaterus, 1980, 309 blz., f48,50, ISBN9060016580).

De laatste tijd zijn er nogal wat publikaties verschenen over de jongste sociaal-economische geschiedenis van Nederland. Vooral de herstelperiode na de tweede wereldoorlog heeft de aandacht getrokken¹. De hele naoorlogse periode kwam daarnaast aan de orde in een door Griffiths geredigeerde bundel, terwijl Messing zelfs op geheel eigen

1. P. Fortuyn, *Sociaal-economische politiek in Nederland 1945-1949* (Groningen, 1980); P.W. Klein, G.N. van der Plaat, ed., *Herrijzend Nederland. Opstellen over Nederland in de periode 1945-1950* (s-Gravenhage, 1981). H. de Liagre Böhl, e.a., ed., *Nederland industrialiseert! Politieke en ideologische strijd rondom het na-oorlogse industrialisatiebeleid 1945-1955* (Nijmegen, 1981).

kracht een heldhaftige poging waagde de economische ontwikkeling tussen 1945-1980 te beschrijven².

De onderhavige bundel is geschreven ter gelegenheid van het emeritaat van de eminente socioloog E.W. Hofstee aan de Landbouwhogeschool te Wageningen. Het boek past in menig opzicht bij de bovengenoemde geschriften, al mist men dan ook een historicus onder de veertien hooggeleerde auteurs, die het werk voor hun rekening namen. Men mist, om de waarheid te zeggen, nog wel meer. Een toelichting op de opgenomen opstellen ontbreekt. Men moet het wat dit betreft stellen met de mededeling dat de opgenomen beschouwingen 'over althans een deel van de gebieden' die Hofstee's sterke persoonlijke belangstelling hadden, zouden handelen. Maar waarom deze opzet moest leiden tot een drieling van de stof - achtereenvolgens betiteld als 'Ontwikkelingen', 'Beleid bezien' en 'Toekomstperspectief' - blijft ook na lezing niet duidelijk. Voorzover dit 'liber amicorum' voorts pretendeert de lezer met brede belangstelling voor de periode te behagen - het 'Ten Geleide' suggereert het - vallen tekortkomingen te signaleren: waar blijven de besprekingen van de buitenlandse betrekkingen, van de defensie, van de dekolonisatie, van de kunsten en het kunstbeleid, van de onderwijsontwikkeling buiten het vlak van universiteit en hogeschool? Maar ja, niet alle denkbare themata kunnen worden aangesneden. Des te belangrijker dus om de gemaakte keus wèl toe te lichten en nader te rechtvaardigen of begrijpelijk te maken.

Mij is het niet gelukt de inhoudelijke samenhang van een en ander te ontdekken. Ellemers' voortreffelijk en beknopt inleidend essay over de hoofdlijnen van de sociale verandering na 1945 vindt in de rest toch onvoldoende aansluiting. Ellemers meent drie uiteenlopende ontwikkelingsfasen te kunnen onderscheiden. De 'naoorlogse' restauratie van vooroorlogse verhoudingen ging merkwaardigerwijs tezelfdertijd gepaard met de ingrijpende veranderingen die de overgang naar de industriële samenleving bezegelden. Daarna volgden de turbulente jaren zestig, die alles omver leken te werpen. Zij liepen uit op de stoeve jaren zeventig. De socioloog G.A. Kooy en de psycholoog H.C.J. Duijker proberen daaraan nog wel een uitwerking te geven voor respectievelijk de belevingswereld en normenstelsels voor gedrag maar hun betoog voegt zich slecht in het door Ellemers uitgestippelde patroon. Dat is nog minder het geval met de op zichzelf beschouwd boeiende, vaak uiterst intelligente en originele vertogen over de economie (C.J. van der Weijden), het rechtswezen (G.E. Langemeijer) en het politieke bestel (H. Daudt). En de demografie (D.J. van der Kaa), de techniek (H.B.G. Casimir) en het ruimtelijke kader (F. Hellinga) lieten zich al helemaal niet in het gareel persen.

Hoe voortreffelijk deze individuele bijdragen ook mogen zijn - Daudt, Van der Weijden, Duijker en Langemeijer hebben mijn voorkeur -, een samenvattend beeld van naoorlogs Nederland trad er niet uit te voorschijn. Dat lukt ook niet in de bijdragen, die specifiek beleid op de korrel nemen. Thurlings tekende voor het thema overheid en bedrijfsleven, S.L. Louwes voor het landbouwbeleid (ten zeerste aanbevolen voor daarin geïnteresseerde historici), terwijl R.A. de Moor nog eens zijn banvloek laat horen over het hoger onderwijsbeleid en A.K. Constandse tenslotte laat zien dat ruimtelijke ordening in Nederland wanorde en 'de waanzin aan de macht' heeft gebracht.

Voorzover uit deze bundel toch eenheid spreekt is het wel de sombere toon over onze hedendaagse 'narcistische cultuur'. Ontbreekt hier niet toch wat relativerend historisch be-

2. F. Messing, *De Nederlandse economie 1945-1980* (Haarlem, 1981). R.T. Griffiths, ed., *The Economy and Politics of the Netherlands since 1945* (Den Haag, 1980).

RECENSIES

sef? Daar staat tegenover, dat deze geleerden op het terrein der maatschappijwetenschappen blijk geven van verfrissende bescheidenheid: zij lijken het er over eens te zijn, dat het beleid slechts zijn weg kan vinden tussen zeer, zeer smalle marges en dat de inbreng der maatschappijwetenschappen daarbij maar een zeer, zeer geringe kan zijn. Het zal voor de meeste historici geen nieuw geluid zijn.

P.W. Klein

J. Divendal, e.a., ed., *Nederland, links en de Koude Oorlog* (Amsterdam: Uitgeverij De Populier, 1982, 191 blz., ISBN9066170026).

De betrokken uitgeverij is een onderdeel van het politiek cultureel centrum De Populier, dat zichzelf een zekere rol toedenkt in het slaan van bruggen tussen de verschillende progressieve denominaties in Nederland. In de serie debatten die het centrum organiseerde werden ook enkele geprogrammeerd over links en de Koude Oorlog in Nederland. Ter gelegenheid van deze debatten werden al eerder gepubliceerde en speciaal voor de gelegenheid geschreven artikelen in boekvorm gebundeld. Het gepresenteerde moet een bijdrage leveren aan de volgende twee hoofdvragen: 'Welke breuken ontstonden er in de Koude Oorlog tussen degenen die géén voortzetting wensten van de vooroorlogse maatschappelijke verhoudingen? Welke conflicten waren onoverbrugbaar, welke obstakels doemden op en welke zijn de laatste jaren (nog net niet helemaal) geslecht? Deze vragen zijn historisch interessant, maar ook van actueel belang, omdat de Koude Oorlog tot in de huidige politieke situatie haar gevolgen heeft. In de samenwerking tussen confessionelen en socialisten, socialisten en communisten, communisten en wie niet, speelt in de geschiedenis wortelend wantrouwen een grote rol' (8). Zien we het goed dan wordt de geschiedwetenschap als therapeut te hulp geroepen aan het ziekbed van de ernstig gespleten linkse beweging in Nederland.

De bundel, die behalve als reader voor de debatten voor wat enkele bijdragen betreft ook duurzamer waarde heeft, concentreert zich sterk op hetgeen links Nederland tijdens de Koude Oorlog verdeeld hield. Het openingsartikel van Herman de Liagre Böhl (11-37), getiteld 'De rode beer in de polder. Het Ontstaan van de Koude Oorlog in Nederland', is het beste opstel uit het boek. Beeldend en scherpzinnig laat de auteur zien hoe het politieke en intellectuele klimaat er na de oorlog uitzag, hoe het anti-communisme daarin voor velen een functionele plaats had, en hoe klein de ruimte voor de enkele intellectuelen was, die zich aan de keuze Washington of Moskou wilden onttrekken.

Harry Poeze stond een artikel af 'De Indonesische kwestie 1945-1950. Sociaal-democratie in de klem' (38-57), dat eerder verscheen in de uit 1980 daterende brochure *Verstrikt in verbondenheid* van de Evert Vermeerstichting. De bruikbaarheid van het opstel wordt wat verkleind door het onbreken van noten of verwijzingen. Poeze laat duidelijk zien hoezeer de PvdA en vele leden van die partij verscheurd werden door de botsingen van idealen en harde politiek. De auteur is weinig mals in zijn kritiek op de houding van de toenmalige sociaal-democratische leiding, die hij verwijt door haar politiek van voorzichtig bijsturen het dekolonisatieproces verlengd te hebben. J.L.J. Bosmans bundelde onder de titel 'De rooms-rode coalitie als spil van de Nederlandse politieke verhoudingen 1945-1960' enkele fragmenten van zijn hand uit *Onze jaren. De wereld na 1945. Geschiedenis van de eigen tijd*. Het is een handzaam, maar niet vreselijk diepgaand overzicht van de hoofdzaken der naoorlogse politieke verhoudingen, ook al weer zonder bronvermeldingen (58-80). De lezing, die Anet Bleich en Max van Weezel hielden voor het congres